

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' ואתחנן תש"פ

השארת אמה על אמה זכר לחורבן

שנינו בב"ב (ס:): ת"ר לא יסוד את ביתו בסיד, ואם עירב בו חול או תבן (פ"י הרשב"ם מכהה לבנונו) מותר, ר' יהודה אומר עירב בו חול הרי זה טרכסיד ואסור (פ"י הרשב"ם בנין חזק וטוב, ואע"פ שמשחיר קצת אסור), תבן מותר. בהמשך הסוגי' שנינו, כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, וכמה, אמר רב יוסף אמה על אמה, אמר רב חסדא כנגד הפתח (פ"י הר"י מלוניל בתענית י: טעם הדבר, כדי שיהיה מול האדם בבואו וצאתו, וע"י כך יזכור את אבילות ירושלים בכל עת).

כ' בשו"ע (סי' תק"ס ס"א) משחרב בית המקדש, תקנו חכמים שהיו באותו הדור, שאין בונים לעולם בנין מסוייד ומכוויר כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד, ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד, והיינו דא"צ להוריד גם הטיח כדי שיראו את הלבנים, אלא סגי במה שאין שם סיד (מ"ב שם סק"ב).

אמירה בפה שמשאיר אמה על אמה זכר לחורבן

כ' המהרש"א בב"ב (ס: בסו"ד) וז"ל אפשר שיזהר אדם בכל זה ואין כאן זכר, שלא ירגיש האדם בזה, ויתלה בדבר אחר, וע"כ אמר "תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי" בלשוני בכל המעשים הללו שאני עושה, ומשייר זה זכר לחורבן עכ"ל. בגליוני הש"ס במגילה (י"ח. ד"ה זכור) כ' הגר"י ענגיל זצ"ל, דמבואר בדברי המהרש"א דהא דכתיב "אם לא אזכרכי" פירושו בלשוני, וא"כ חידש לנו המהרש"א שבכל מה שאדם עושה זכר לחורבן, צריך לומר בפיו "זה זכר לחורבן". ולפ"ז הוסיף דזה מקור למה שאומרים בליל הסדר בכורך "זכר למקדש כהלל", דגם זכר למקדש ענינו זכר לחורבן להיות נזכר למקדש ולחורבנו, ולהתפלל על בנינו ע"ש.

לימוד זכות על המקילין ושיטת המ"ב בזה

המ"ב (סי' תק"ס סק"ב) הביא בשם המאמר מרדכי, שיש מקילין כשמערבין חול בתוך הסיד משום דשוב לא נקרא סיד (ועי' ברשב"ם בב"ב ס: שכי' דהוספת חול מכהה לבנונו), ולפ"ז כ' הנשמת אדם אפשר אלו שלא נהגו לשייר אמה על אמה בזמנינו סומכין על היש מקילין, אבל המ"ב העיר שהדבר עדיין תמוה, דהרי מלבנין הבתים בסיד לבד, ובכל זאת אינם משאירים זכר לחורבן, ואפשר החיוב הוא דווקא כמין סיד שהוא לבן ביותר, משא"כ בסיד שלנו, ועי' בערוה"ש (שם ס"ד) שג"כ לימד זכות משום שידוע שעכשו מערבין הרבה חול תוך הסיד, כמעט מחצה על מחצה, וא"כ מדין גמור א"צ שיור כלל (ועי' בשו"ת משנה הלכות ח"ה סי' ע"א), אבל המ"ב סיים דכל זה דוחק, וצ"ע למה נוהגין היתר בדבר, וכן תמה בקיצור שו"ע (סי' קכ"ו ס"א).

ועי' בשע"ת (סי' תק"ס סוסק"א) שכי' וז"ל בדורות אלו יצאו להקל, והקלו וחזרו והקלו, עד שכמעט נשכח מלב, ואין על מה להשען, וכן כמה דינים בעוה"ר יצאו מה שיצאו, ועי' לעיל סי' תקנ"ד סי"ז ברמ"א וצ"ע עכ"ל, וכוונתו לומר דמבואר שם ברמ"א בענין נעליים בת"ב, דבמקום שדרים בין הגויים לא יחלוץ נעליו, מפני שהעכו"ם ילעיגו עליו. אבל למעשה בנד"ד קשה מאד לסמוך על קולא זו, אב"א דגם השע"ת נשאר בזה בצ"ע, ואב"א דלא שמענו בזמנינו שהגויים בחו"ל מקפידים על מה שעושים בתוך הבית (עי' שו"ת אז נדברו ח"ז סי' ס"ד), ובודאי בא"י אין לסמוך על לימוד זכות זה.

תוכחת הצל"ח על המקילין שאינם משאירים אמה על אמה זכר לחורבן

הצל"ח בברכות (נ"ח: ד"ה הרואה בתי ישראל) כבר התריע בזמנו בענין זה, וכתב וז"ל מה מאוד יש להוכיח בזמנינו זה, שבונים בתים כמו השרים, ואין זכרון לחורבן בית מקדשינו והגלות והצרות, ומיעוט התורה והמצוות, וביטול כל הגדרים שנהגו אבותינו ואבותינו. אוי לנו שעלתה בימינו כך, והרבה היה לי לדבר בזה, אבל מה אעשה ונתרבו בקרב עמנו אנשים המסרבים לקבל מוסר, ואין דברי חכמים נשמעים עכ"ל.

צביעת כל הבית על דעת לקלף זכר לחורבן

כ' בשו"ע (סי' תק"ס ס"א) דמשחרב בהמ"ק טח ביתו בטיט, וסד בסיד, ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד. ויש להסתפק האם צריך לעמוד יחד עם הצבעי בזמן שצובע את דירתו כדי שישיר מקום אמה על אמה, משום שאם לא יעמוד על ידו הוא יצבע את כל הדירה, ורק אח"כ יקלף בעה"ב את הזכר לחורבן.

הב"ח (סי' תק"ס) הוכיח מסוגיית הגמ', דכל היכא שאסור, אפילו בדיעבד מחייבין אותו לקלוף, מדתניא לקח חצר מסויידת מכוידת מפוייחת הרי זו בחזקתה, משמע דווקא לקחה, אבל אי עביד איהו גופיה אסור, דאין לומר בזה שתהא בחזקתה, שהרי לא היה לו חזקת היתר בעולם, וכן מבואר גם בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תר"מ). לפ"ז יש להסתפק בנד"ד אם יש איסור בעצם צביעת כל הדירה, או שמא העיקר הוא שלא יהיה לו בית כזה ולא יגור בבית כזה, וא"כ יכול לתקן הדבר גם אחרי שהצבעי כבר צבע את כל הבית, ומסתימת הפוסקים שפסקו האי הילכתא דזכר לחורבן רק בבית מגוריו, ולא בבית שבונה למקח וממכר, מבואר דהעיקר הוא שלא יהיה צבוע כולו בסיד, וא"כ כשקשה לו להשאיר אמה על אמה, יכול לקלפו אח"כ.

חיוב זכר לחורבן כשקנה או שכר בית מישראל או מנכרי

קנה בית מישראל

מדינא דגמ' החיוב להשאיר זכר לחורבן הוא כשבונה בית, ולכן נפסק בשו"ע (סי' תק"ס ס"א) הלוקח חצר מסויידת ומכוידת, הרי זו בחזקתה, ואין מחייבים אותו לקלוף הכתלים, והסביר המ"ב (סק"ד) בשם המ"א דתלינן שנעשה ע"י נכרי, וישראל לקחה ממנו, אבל אם ידוע שנעשה ביד ישראל באיסור, חייב לקלוף אמה על אמה. לפ"ז מי שקונה בית בא"י ואין שם זכר לחורבן, כיון שבודאי נבנה ע"י ישראל, צריך לקלוף אמה על אמה.

אבל המהרש"ם בדע"ת (שם ד"ה והלוקח) הקשה ממש"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תר"מ), דכיון שהקונה לא עבר איסורא א"צ לקלוף כלל, והמהרש"ם נשאר בצ"ע. אבל באג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו) ובשו"ת משנה הלכות (ח"ה סי' ע"א) הבינו שאין הרדב"ז חולק על המ"א, דההיתר של הרדב"ז הוא דווקא כשלא ידוע לקונה מי בנה הבית, וממילא לא נעשה באיסור, משא"כ כשידוע שישראל בנאו באיסור ולא השאיר זכר לחורבן, צדקו דברי המ"א שצריך לקלוף אמה על אמה, אבל ע' בספר הבית (סי' י"ט הערה כ"א) שהוכיח כהבנת המהרש"ם בדברי הרדב"ז.

למעשה כבר פסק המ"ב כשיטת המ"א, שאם קנה בית מישראל ואין שם זכר לחורבן, חייב לקלוף שם אמה על אמה.

קנה בית מנכרי

מי שקונה בית מנכרי ואין בו זכר לחורבן, א"צ לקלוף אמה על אמה כיון שנעשית בהיתר כמבואר בשו"ע (סי' תק"ס ס"א) ומ"ב (סק"ד), אבל אם הישראל חוזר ומסיידו מחדש או צובעו מחדש, צריך לשייר בו אמה על אמה (שו"ת ערוגת הבושם או"ח סי' קע"ט, וע' פמ"ג סי' תק"ס א"א סק"ד דס"ל הכי אפילו אם שוכר בית מגוי, וא"כ כש"כ כשקנהו ממנו שיש לו יותר בעלות בבית מהשוכר).

קבלן הבונה דירה למכירה או להשכרה

אם קבלן בונה בית כדי למוכרו או להשכירו, פסק באג"מ (אוי"ח ח"ג סי' פ"ו) שא"צ להניח שם זכר לחורבן כיון שאינו מוגדר כביתו, וממילא מי שקנה ממנו ג"כ פטור כמו מי שקנה מהנכרי, אבל נראה שאם קונה בית מהקבלן קודם גמר הסיוד, והקבלן מסיידו עבור הקונה, חייב לשייר אמה על אמה.

שוכר בית מישראל

נחלקו הפוסקים אם השוכר בית מישראל חייב לעשות שם זכר לחורבן. י"א דבין המשכיר ובין השוכר פטורים, וי"א דהמשכיר חייב אבל השוכר פטור, וי"א ששניהם חייבים, וי"א שהמשכיר פטור והשוכר חייב אלא שנחלקו אם יכול לקלוף אמה על אמה זכר לחורבן בלי רשות מהמשכיר.

בארחות חיים (סי' תק"ס סק"ב) ציין למש"כ בשו"ת מגדל שן (סי' ס"א) שפסק דמעיקר הדין בין המשכיר ובין השוכר פטורים, המשכיר פטור משום שאינו בונה בית לעצמו אלא לשם מקח וממכר, וממילא יכול לייפותו כדי שיקפצו עליו קונים, ובפרט שאינו בטוח שיגור שם יהודי, וכיון שהמשכיר פטור, גם השוכר פטור כיון שהמשכיר לא עשה שום איסור, אבל למסקנא סיים דלמעשה יש להחמיר כמשמעות הש"ס. ויש לציין שהאג"מ (אוי"ח ח"ג סי' פ"ו) חולק על סברא זו של המגדל שן, וכתב דאדרבה אפשר כשישאיר האמה, יקפצו יותר קונים מאלו, משום שירצו לחוש להאיסור.

אבל להלכה פסק האג"מ שהשוכר פטור אפילו אם המשכיר הי' חייב לשייר, וטעמו משום דלשון הברייתא הסד "ביתו", משמע דווקא בית שלו ולא מושכרת לו.

בכל זאת אם השוכר מסייד הדירה לעצמו, כ' הפמ"ג (סי' תק"ס א"א סק"ד) שהוא חייב לשייר שם מקום לא מסוייד, וכן הסכים גם בשו"ת מגדל שן הנ"ל, אבל לפי האג"מ גם בכה"ג פטור מלעשות זכר לחורבן דסוף סוף לגבי השוכר, הדירה אינה שלו.

והנה בשו"ת משנה הלכות (ח"ה סי' ע"א) הקשה על חידושו של המגדל שן, דהרי החיוב אינו על הגברא אלא על הבית, וא"כ למאי נ"מ אם המשכיר בנה הבית לעצמו או כדי למוכרה או להשכירה, ולכן כ' דמסברא חייבים לשייר זכר לחורבן, בין המשכיר ובין השוכר.

אבל בשו"ת דבר יהושע (ח"ב סי' ע"ג) הסכים עם המגדל שן שאין חיוב על המשכיר כיון שאינו גר שם, אבל השוכר חייב לעשות זכר לחורבן כיון שהוא חובת הדר ולא חובת הבית, והוסיף חידוש דמסתמא השוכר יש לו רשות לקלוף כמו שיש לו רשות לקבוע שם מזוזה או מעקה. מאידך גיסא מרן החזו"א זצ"ל פסק דאע"פ שהשוכר חייב לקלוף אמה על אמה, אבל אינו יכול לעשות כן בלי רשות מהמשכיר (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ח).

תבנא לדנא: בשוכר בית מישראל, לשיטת המגדל שן והדבר יהושע השוכר חייב, ולשיטת האג"מ השוכר פטור, ואילו המשנה הלכות ס"ל שבין המשכיר ובין השוכר חייבים, ומ"מ אם השוכר מסייד את הדירה, לפי הפמ"ג ומגדל שן הוא חייב ואילו האג"מ פוטר כיון שאינה דירתו, ובכל אופן מרן החזו"א זצ"ל פסק דגם אם השוכר חייב לקלוף אמה על אמה, אבל אינו יכול לקלפו בלי רשות מהמשכיר.

שוכר בית מנכרי

השוכר בית מנכרי א"צ לקלוף אמה על אמה, אבל אם צובעו בעצמו צריך להשאיר אמה על אמה (פמ"ג הנ"ל), וכ' בשו"ת דבר יהושע (ח"ב סי' ע"ג) דאע"פ שהפמ"ג כ' בלשון **יש לומר כן**, כן הוא דרך הפמ"ג כשלא מצא דין זה מפורש במקום אחר, אבל אינו מסופק בדבר. עוד הוסיף דגם כשהנכרי צובעו עבור הישראל, צריך לפייסו שישאיר אמה על אמה.

מקום האמה על אמה בבית

אמה על אמה מול הפתח או מעל הפתח

הב"י והב"ח תמהו על הטור שהשמיט האי דינא, שהאמה על אמה צריכה להיות כנגד הפתח, דהרי זהו מימרא בגמ' של רב חסדא, ואמנם הב"ח ר"ל דאפשר הטור ס"ל שרב יוסף שאמר "וכמה, אמה על אמה", חולק על רב חסדא שאמר שהשיוור יהיה דווקא כנגד הפתח, אבל כ' דלהלכה אינו כן.

הפמ"ג (משב"ז סי' תק"ס סק"א) כ' ש"כנגד הפתח" - פירושו על יד הפתח ולא מולו, ואע"פ שבדרך כלל "נגד" פירושו ממול, אבל מצאנו כמה פעמים בפסוקים שהכוונה מן הצד, וכ"כ בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת חו"מ סי' ל"ז ד"ה והנה נחזור) בענין אחר, שמנגד לפעמים פירושו מתחת ולא דווקא ממול, כגון בפ' וישלח (לי"ג י"ב) שעשו אמר ליעקב "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך" ופרש"י בשוה לך, וכעין זה פי' בתרגום יונתן בן עוזיאל בפ' וירא (כ"א ט"ז) על הפסוק בהגר "ותלך ותשב לה מנגד", שישיבה לצד אחד. אבל השע"ת (סי' תק"ס סק"א) תמה על הפמ"ג, דאם הוא מן הצד אינו נראה לנכנסים בפתח, וכתב דצריך לומר שלשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד, ובכל דוכתא בלשון הש"ס "נגד" היינו נוכח (אבל יש להעיר טובא ע"ז, דהרי שנינו בברכות כ"ז: אל יתפלל אדם כנגד רבו, ופרש"י אצל רבו, והכי מבואר גם בתמיד כ"ז. שבלילה הכהנים הניחו בגדי כהונה נגד ראשיהם, ופרש"י אצל ראשיהם, וע' מש"כ בזה במשמר הלויים בברכות שם), והסביר דאפשר י"ל שאם הוא מונח על יד או מעל הפתח, הוא נראה תמיד לבעל הבית כשהוא יושב בתוך ביתו, ומאידך גיסא הטעם של רוב הפוסקים שכתבו שצריך לעשותו מול הפתח, הסביר הלבוש (שם ס"א) כדי שתמיד יזכור את האבילות על ירושלים כשיכנס לביתו.

ספיקת הג"ר מאיר שפירא זצ"ל במיקום הזכר לחורבן כשבנה ישיבת חכמי לובלין

מספרים שכאשר הג"ר מאיר שפירא זצ"ל סיים את הבנין של ישיבת חכמי לובלין, הסתפק היכן להניח את האמה על אמה, והביא ראיי מהגמ' ש"נגד" פירושו "נוכח". בסוגי' בב"ב (ס:) שנינו סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, וכמה, אמר רב יוסף אמה על אמה, אמר רב חסדא כנגד הפתח. כמו"כ שנינו שם (נ"ג:) המוצא פלטרין בנכסי הגר וסד בהן סיוד אחד או כיוור אחד קנאן, וכמה (פי' הרשב"ם הוי ייפוי להחזיק), אמר רב יוסף אמה, אמר רב חסדא וכנגד הפתח (פי' הרשב"ם דרך כניסת פתח הבית בכותל שכנגדו, דשם נראה יותר לנוי). הרי דרב חסדא אמר "כנגד" בין לענין נכסי הגר ובין לענין זכר לחורבן. ובנכסי הגר פי' הרשב"ם להדיא דהכוונה של כנגד הוא נוכח, א"כ ה"ה לענין זכר לחורבן בעינן נוכח הפתח ודפח"ת.

ולמעשה המ"ב (שם סק"ג) הביא בפשטות שצריך לעשותו נוכח הפתח, אבל הוסיף דיש אנשים שעושים כמש"כ בפמ"ג, ומ"מ כשא"א לעשותו מול הפתח כגון אם כולו זכוכית, הורה מרן הקה"י זצ"ל שינהג כשיטת הפמ"ג לעשותו מעל הפתח (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ז), ובשם מרן הג"ר משה פיינשטיין זצ"ל מובא שאם אין מקום לעשות אמה על אמה מרובע נגד הפתח, יעשה הזכר לחורבן נגד הפתח בצורת מלבן ששטחו אמה על אמה (ספר הבית סי' י"ט סוף הערה י"א). אם אין אפשרות לעשות כאחד מהדעות במ"ב, מביאים בשם מרן הגרישי"א זצ"ל שיעשו מן הצדדים (קונטרס הליכות והנהגות עמוד 23).

זכר לחורבן בכל חדר או רק במקום אחד

כ' בא"ר (סי' תק"ס סק"א) ובפמ"ג (שם משב"ז סק"א) שצריך להשאיר זכר לחורבן בכל חדר משום שבית נקרא חדר, ולא רק מול הכניסה לבית, וכן נהג מרן החת"ס זצ"ל (הובא במנהגי החת"ס פ"ב סי"ג), אבל הברכ"י (סק"ג) ושע"ת (סק"א) הביאו שבשו"ת שאילת יעב"ץ (סי' קס"ט) כ' דסגי אם ישאיר כנגד הפתח של הבית, ואמנם מרן החזו"א והקה"י זצ"ל השאירו אמה על אמה זכר לחורבן בכל חדר וחדר שבדירה (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ו), אבל מנהג העולם הוא כמשמעות השו"ע וכשיטת השאילת יעב"ץ לעשות זכר לחורבן אחד בכל הדירה.

שיעור וצורת האמה על אמה

ריבוע או מלבן

כ' השע"ת (סק"א) בשם הפמ"ג (א"א סק"ג) דמסתבר לומר שהאמה על אמה צריכה להיות דווקא מרובע ולא מלבן, ורק כשאין אפשרות לעשותו מרובע פסק מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שיעשה צורת מלבן בשטח אמה על אמה נגד הפתח (הובא בספר הבית פ"ט הערה י"א).

אמנם יש שהעירו מהא דתנן באהלות (פ"ג מ"ז) טפח על טפח על רום טפח מרובע מביא את הטומאה וחוצץ מפני בטומאה, וכ' בפהמ"ש להרמב"ם וז"ל ואמרו טפח על טפח מרובע, כדי שלא תטעה ותחשוב שפתח הוא במידת טפח על טפח, איך שתהיה תמונתו כמו אמרם שיעור מקוה אמה על אמה, ומה שדומה לזה, ולזה התנה באמרו מרובע, אולם אם ה"י פתח ברחבו דרך משל חצי טפח,

ובארכו שלשה טפחים או ארבעה, הנה זה הפתח אינו מביא את הטומאה אע"פ שיש בשיעורו יותר מטפח על טפח, וזהו ענין אמרו מרובע, והבן זה עכ"ל. לפי"ז בנד"ד כיון דבגמי ובשו"ע לא נפסק שצריך להיות מרובע, לכאורה אין קפידא בדבר, וצ"ע על הפמ"ג מני"ל לומר הכי.

אבל יש להעיר ע"ז מהמבואר בהלי' מזוזה, דנפסק בשו"ע (יו"ד סי' רפ"ו סי"ג) בשם הרמב"ם, שבית שאין בו ד' אמות על ד' אמות פטור ממזוזה, ואם יש בו כדי לרבע ד' אמות על ד' אמות בשוה, אע"פ שארכו יתר על רחבו חייב, והש"ך (סקכ"ג) הביא שהרא"ש חולק וס"ל שאינו חייב במזוזה אא"כ הוא מרובע ד' אמות על ד' אמות, ונחלקו שם הש"ך וט"ז אם הרא"ש והרמב"ם פליגי בזה, ולהלכה פסק הש"ך שאם אינו מרובע ממש אין לברך על קביעת המזוזה, והרי התם לא שנינו בגמי דבעי דווקא מרובע, אלא מוכח דלהלכה לא קיי"ל כדיוק פהמ"ש להרמב"ם באהלות.

שוב מצאתי שבשו"ת חת"ס (יו"ד סי' ר"פ ד"ה מכתבו) הביא, שהשואל הוכיח כשיטת הרמב"ם דלא בעינן ריבוע ממש לצורך מצות מזוזה, ממש"כ בפהמ"ש להרמב"ם בהאי מתני' באהלות, אבל החת"ס ענה לו דיש ליישב שיטת הרא"ש, דס"ל דאה"נ משום טפח על טפח לא הוי צריך למיתני **מרובע**, ורק משום דתנן **רום טפח**, דהוי אמינא שאם הוא ב' טפחים על ב' טפחים יהיה סגי ברום כל שהוא, וזה אינו, דהו"ל טומאה רצוצה, משו"ה קתני שיהיה גם הרום בריבוע. עוד י"ל לפמ"ש"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קנ"ד) שהביא דבירושלמי מוכח דלא כמש"כ הרמב"ם בפהמ"ש באהלות.

שיעור גודל אמה על אמה

בגדר השיעור של אמה על אמה, כידוע שנחלקו גדולי הפוסקים על כל השיעורים בזה"ז, והמ"ב (סי' תפ"ו סק"א) הכריע דבכל חיובים ואיסורים דרבנן יש לנקוט כהמקילים, ולפי דבריו סגי באמה על אמה לפי השיעור של הגר"ח נאה זצ"ל, אבל לפי מרן החזו"א זצ"ל השיעור הוא יותר גדול.

שיעור אמה גדולה בצורת מלבן או שיעור אמה קטנה מרובע

והנה יש להסתפק, מה יעשה כשאין מקום לשייר אמה מרובע גדולה כנגד פתח הבית, אלא שיכול לשייר שם אמה מרובע קטנה, או שיעור אמה גדולה בצורת מלבן. הג"ר ישראל יעקב פ"ש זצ"ל פסק שיעשה ריבוע לפי השיעור הקטן וכשיטת המ"ב (הליכות אבן ישראל עמוד שפ"ו), אבל לאלו שנוהגים כשיטת מרן החזו"א זצ"ל אין כ"כ ראיי' משם, משום שהגאון הנ"ל נקט שעיקר הדין כשיעור הגר"ח נאה זצ"ל ולא כשיעור הגדול של מרן החזו"א זצ"ל, אבל בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א מובא שצריך לעשותו לפי שיעור מרן החזו"א זצ"ל, וגם מרובע, ולכן יעשהו במקום אחר ולא ממול הפתח אם אין שם מקום.

תמונות או וילונות או ארון או צבע שחור במקום האמה על אמה

צביעת מקום השיעור בשחור

המ"ב (סי' תק"ס סק"ג) הביא בשם הלבוש, שאותו השיעור יהיה בלא סיד, ולא כאותן העושין אמה שחור, דזהו ג"כ ציור, והסביר הלבוש שחז"ל אמרו שמניח אמה על אמה מקולקל בלי תיקון, כדי לגנות הבנין ולשבר לבו, שמתוך כך יזכור החורבן ובשברון לב, ולא שייפהו ויזכור מתוך שמחת הלב. אבל השעה"צ (סק"ח) הביא שהא"ר כ' בשם האגודה דיש להקל בשחור (אבל ע"ש בדעת תורה למהרש"ם שהבין דגם האגודה מחמיר בצבע שחור – והמעין בא"ר שם סק"ד יראה שיש מקום לב' ההבנות בדבריו – וז"ל ניח בלא ציור סיד או מראה שחור, רק בלא תיקון כלל עכ"ל), ולכן כ' דאין למחות ביד המקילין שעושין אמה על אמה בצבע שחור וכותבין עליו "זכר לחורבן", ואע"פ שהמ"א (סק"ג) הביא השל"ה הק' (מס' תענית פרק נר מצוה אות י"ב) שכתב וז"ל ומה שבחז"ל ההמונים הבונים בתים, עושין בבתיים צורות שחורות מרובעת אמה על אמה, וכותבים על גבם זכר לחורבן, הוא שחוק והיתול בעיני, כי אדרבה זה נוי, והירא את דבר ה' אל ישנה מדברי רבותינו ז"ל, ויניח אמה על אמה בלי מסויד עכ"ל. וכן החמיר החיי אדם (כלל קל"ז ס"א), והסביר הנשמת אדם שאם היה היתר כזה הי' לגמי' לומר שיכתבו כן. למעשה כ' השעה"צ דאין למחות ביד המקילין שעושין אמה על אמה בצבע שחור וכותבין עליו "זכר לחורבן", דהרי לפי האגודה יש להקל אפילו אם הוא רק צבוע שחור.

אמנם הערוה"ש (סי"ה) כ' דאע"פ שגדולי האחרונים כ' דלא מהני מה שמשחירין אמה על אמה, אצלינו משחירין, וכיון דרגילין שזהו ההיכר לחורבן, מה לנו אם כה או כה, וע"ע באג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו) שג"כ לימד זכות על חסידים ואנשי מעשה שנהגו כן, והוכיח דאין האיסור לסוד כל הבית בסיד כדי לגרע יופי הבית, אלא כדי לעשות היכר שיבינו שבשביל הזכר לחורבן הדבר נעשה, וממילא אם משחירין ע"י צבע, ג"כ הוי היכר, דהרי מבואר בב"ק (נ"ט.) דלבישת שחורים היא מנהג אבילות ע"ש.

בשו"ת תשובות הנהגות (ח"ו סי' קכ"ו) כ' דיש לחלק בין מקום שיש **חיוב** להשאיר אמה על אמה, למקום שהוא רק **מצוה**, ולכן במקום שלא סד הבית בעצמו אלא שקנה בית מסוייד מנכרי, או ששוכר דירה מישראל לשנה (ובעל הדירה מסכים שיעשה זכר לחורבן שם), יכול לכתחילה לסמוך על המקילים לצבוע האמה על אמה בצבע שחור, אבל תושבי ירושלים שאינם רק בגדר אבלים, אלא כאונן שמתו מוטל לפניו, ולכן מחמירים בכלי שיר בחתונות, ראוי שיחמירו לקלוף אמה על אמה מהכתלים, גם במקום שמן הדין פטורים, ויקיימו "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני".

תמונה וציור במקום האמה זכר לחורבן

בנימוקי או"ח (סי' תק"ס) כ' שהעושה ציור של הכותל המערבי על קיר ביתו, אינו מקיים תקנת חז"ל בזה, ואע"פ שעושהו כדי לזכור החורבן, מ"מ הוא נראה כעוד ציור נוי לבית, וכעין זה כ' הפמ"ג (שם משב"ז סק"א) שאפילו אם מצייר על השחור את צדקיהו המלך שיש בו זכרון גדול למעשה החורבן, מ"מ ציור הוא ואסור, דבעינן שלא ימלא תאוותו (פי' דלא גזרו סתם שיעשה זכר לחורבן, אלא שהזכר יהיה באופן שלא ימלא תאוותו, דהיינו שעניני הגשמיות לא יהיו בשלימות, ולכן צריך לשייר אמה על אמה, וזה לא נעשה ע"י צבע שחור).

לפמ"ש"כ הפמ"ג דיסוד התקנה היא כדי שלא ימלא תאוותו, הסביר המנחת אהרן (על בין המצרים - עמוד ר"י) דיש לבאר שיטת האגודה שהיקל בצבע שחור לבד, דגם זה נכלל בשבירת תאוותו, ומה"ט אסור לצייר ציורים על השחור דע"י מבטל כל הענין של האמה על אמה, אבל הלבוש שחולק על האגודה ס"ל דלא סגי בשבירת תאוותו, דהרי תקנת חז"ל היתה וז"ל שמניחו מקולקל ובלי תיקון, כדי לגנות הבית ולשבר לבו, שמתוך כך יזכור החורבן ובשברון לב, ולא שייפהו ויזכור מתוך שמחת לב עכ"ל.

להניח ארון במקום שיסתיר את האמה על אמה

לכתחילה אין להניח ארון ספרים במקום שיסתיר את האמה על אמה (מרן הגריש"א זצ"ל הובא בספר הבית סי' י"ט סוף הערה ז', וכ"כ בבירור הלכה תליתאה סי' תק"ס), אבל מרן הקה"י זצ"ל אמר, לעת הצורך כיון שהדין הוא שהחדר יהי בו שיוור אמה על אמה, תו לא איכפת לן אם מטלטלין יסתירו אותה (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ו), אבל העירו כמה מחברי זמנינו, דהרי תקנת חז"ל היתה לעשות זכר לחורבן כנגד הפתח כדי שיראהו ויזכור החורבן, וא"כ כשמסתירו בארון, מה הועילו חכמים בתקנתו, ובפרט לפמ"ש"כ הכל בו (עניני ת"ב) וז"ל משייר בה אמה על אמה כנגד הפתח, **כדי שיזכור החורבן בבואו ובצאתו עכ"ל**, וכעין זה גם כ' הלבוש (סי' תק"ס) וז"ל כנגד הפתח **כדי שיראהו תמיד כשיוצא ויכנס ויזכור החורבן ויתאונן עליו עכ"ל**. ונלענ"ד דאפשר מרן הקה"י זצ"ל ס"ל הכי לשיטתי שעושין זכר לחורבן בכל חדר שבבית, וא"כ כשיש לו כבר זכר לחורבן בבית, אם יכסה אחד משאר המקומות במטלטלין שיסתירו אותו, לית לן בה, דסוף סוף לגבי החומרא שעושים אמה על אמה בכל חדר, סגי במה שכבר עשהו שם אע"פ שעל ידי ארון הספרים תו אינו נראה, ועדיין צ"ע.

לכסות הזכר לחורבן בוילון

אבל מרן הגריש"א זצ"ל נשאל בענין אלו שמכסים את הזכר לחורבן עם וילון, והשיב דעיקר תקנה זו היא כמו בסעודה שאמרו לחסר מאכל אחד ולא להשלים, וה"ה כאן לא ישלים את הסיד, ומתקיימת תקנה זו גם כשלא רואים אותו, ואמנם יותר מהודר הוא שגם יראו ויתבוננו בזכר לחורבן, אבל אם א"א אינו מעכב (הובא בספר מנשים באהל מהגר"ע אויערבאך שליט"א).

לכסות הזכר לחורבן בתמונה של הכותל המערבי

הרי מבואר דלכתחילה אינו ראוי לעשות כן, ולפי"ז אלו העושים אמה על אמה זכר לחורבן, אבל כיון שנראה מכוער הם מכסים את כולו בתמונה יפה של הכותל המערבי, לכו"ע אין רוח חכמים נוחה

הימנו (ולשיטת האג"מ עדיין יש לעיין בזה, אבל ממש"כ המ"ב נראה דאין להקל, מדס"ל דאין למחות ביד מי שמשחיר הקיר בצבע וכותב עליו "זכר לחורבן", אבל בכתיבה לבד מאן דכר שמיה).

כיסוי הזכר לחורבן בשבת

יש אחרונים המסתפקים אם צריכים לכסות הזכר לחורבן בשבת, כיון שאין בנין בהמ"ק דוחה שבת, אבל בשו"ת מהר"ם בריסק (ח"ב סי' ח' ד"ה וגוף דברי הרדב"ז) פשיטא ליה דאין לכסותו, כיון שהזכר לחורבן שייך כל השנה.

מקומות החייבים בזכר לחורבן

בית שאין בו ד' אמות על ד' אמות

לפעמים כשנכנסים להול בכניסה לדירה, אין בו שיעור של ד' אמות על ד' אמות, ויש להסתפק אם לעשות הזכר לחורבן שם, דהרי בשו"ת שאילת יעב"ץ (סי' קס"ט) משמע שהחייב הוא דווקא בבית שיש בו ד' על ד' כמו שמצאנו לגבי ענינים אחרים כגון במזוזה, והכי מביאים בשם מרן החזו"א זצ"ל (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ו), אע"פ שהוא בעצמו עשה זכר לחורבן גם בחדר שאין בו ד' על ד', דהרי עשה זכר לחורבן בכל החדרים בדירתו.

האם יש חיוב להשאיר אמה על אמה כשמדביק טפטים על הקיר

הגאון האדר"ת זצ"ל (הובא בקונטרס עובר אורח שבסוף הספר ארחות חיים סי' תק"ס) חידש, שאם מדביק טפטים על הקיר א"צ להשאיר אמה על אמה, כיון שלא היו טפטים בזמן חז"ל ולכן לא תקנו בזה, וכעין מש"כ הב"י בהל' ציצית (סי' י"ג) דמי שהי' לבוש טלית והוא עומד בכרמלית בשבת, ונודע לו שציציותיו פסולים, א"צ להסירן, דגדול כבוד הבריות שדוחה איסור הוצאה בכרמלית דרבנן, וע"ז כ' הב"י דאפשר זה דווקא בימיהם שלבשו הטלית דרך מלבוש, ולכן כשילך בלי טלית איכא גנאי, משא"כ לדידן שאין לובשין הטלית דרך מלבוש כי אם לשום מצוה, א"כ כשהולך בלא טלית ליכא גנאי, וממילא צריך להסיר הטלית, אבל למסקנא מסיק כיון שבימיהם היה גנאי ולא אסרו חז"ל, אע"ג שבימינו ליכא גנאי, מ"מ לא גזרינן גזירה חדשה ונשאר בהתירו, וכעין זה פסק המ"א ג"כ בהל' שבת (סי' ש"א סק"ח).

אבל המ"ב (סי' תק"ס סק"ג) הביא בשם האחרונים, אותן התולין בגדי רקמה סביב כל הכתלים, ג"כ ישיירו אמה על אמה, והערוה"ש (שם סי' ה) וכה"ח (שם סק"ט) כ' דה"ה אלו המדביקים נייר יפה על הקירות, ג"כ ישיירו אמה על אמה, ומשמעות הפמ"ג (משב"ז סק"א) היא שאפילו אם ישייר במקום הטפטים אמה על אמה, אם סייד את ביתו לפני שהדביק הטפטים צריך גם לקלף מקום הסיד.

והנה יש מי שהסביר דכוונת הגאון האדר"ת זצ"ל לא היתה לחלוק על האחרונים, אלא נתן עצה, דכיון שהרבה מקילים בזמנינו ואין עושין זכר לחורבן, לכן כ' וז"ל נראה לי דיותר טוב לטוח את כותלי הבתים בניירות צבועים כנהוג מלסוד אותם בסיד, דבזה לא הזכירו חז"ל עכ"ל (ספר הבית סי' י"ט הערה ז').

אמה על אמה רק בחו"ל או גם בא"י

במדרש תלפיות (לבעל השבט מוסר – ערך בנין) כ' כשבונה בית בחו"ל ישייר אמה על אמה, ולפי דבריו אין חיוב לעשות זכר לחורבן בא"י, ובאמת הכי גם מדויק במהרש"א בב"ב (ס':) שכו' וז"ל גם מטעם זה ישייר אותה אמה, כאילו אין לו קנין בחו"ל, ואין דעתו להיות תושב רק דרך גירות, וזאת האמת היא עיקר הקנין והנוי עכ"ל. אבל מסתימת דברי המ"ב והפוסקים משמע דהלכה זו נוהגת בכל מקום, וגם בא"י (וע"ע באז נדברו ח"ז סי' ס"ג).

אמה על אמה בירושלים

בספר ארץ ישראל (הגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל סי' כ"ג ס"ד) כ' כדבר פשוט דגם בירושלים צריך להשאיר אמה על אמה זכר לחורבן, אבל הגרי"מ הלבפשטאם זצ"ל אמר בשם זקנו הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל בעל לב הערבי, דאין חיוב לעשות זכר לחורבן בירושלים כיון שרואים החורבן בעינים (הובא בספר הבית עמוד תפ"ד). אבל מסברא אמינא דאין כוונתו לשכונות החדשות בירושלים שאין רואים החורבן שם.

בביהכנ"ס ובית המדרש ובסוכה

המ"א (סי' תק"ס סק"ב) דייק לשון השו"ע "טח ביתו בטיט וסד בסיד" - משמע דביהכנ"ס שרי בכל ענין וכן המנהג, ועי' בבה"ל (שם סי' ד"ה שאין) בשם המ"א ופמ"ג שאין צריך לעשות אמה על אמה בביהכנ"ס ובהמ"ד, והסביר בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סי' ס"ו סק"ג) שתקנה זו לא נאמרה במקום המיועד למצוה, וכעין מש"כ הרמ"א (שם סי' ג') שאין איסור לנגן בשיר לצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה, ולפ"ז תמה עמש"כ השע"ת בשם השאילת יעב"ץ דכשהוסיף לעצמו חדר לשם סוכה, הניח מקום בלי סיד משום זכר לחורבן, דהרי זו מקום מצוה, אא"כ השתמשו בו כל ימות השנה ג"כ וממילא נתחייב. עוד טעם לפטור בביהכנ"ס ובהמ"ד, מובא בשם מרן הגרשז"א זצ"ל, שבמקום שיש תורה אין חורבן, לכן מאחר שבתו כנסיות ובתי מדרשות הם מקומות שלומדים שם תורה, אין מקום לעשיית זכר לחורבן שם (הובא בספר עניני המקדש והגלות עמוד שי"ד).

אבל המהרש"ם (דע"ת שם סי' א) העיר על המ"א ממש"כ בשו"ת מהר"ם בר ברוך החדשות (סי' ש"א) דהסד אפילו בביהכנ"ס צריך להניח אמה על אמה, והוסיף דיותר צריך הכירא בבית שבנ"א רגילין לבא שם תדיר, וכ"כ ביוסף אומץ (ראש הדיינים בפרנקפורט בזמן השלי"ה הק' - אות תתצ"ב) שבביהכנ"ס הישן שם עשו זכר לחורבן נגד הפתח ממש.

פנימיה של ישיבה

בשו"ת משנה הלכות (ח"א סי' תס"ג) כ' דאע"פ שהמהר"ם מרוטנבורג (הני"ל) ס"ל דגם בביהכנ"ס צריך להשאיר אמה על אמה זכר לחורבן, וא"כ כש"כ בפנימיה של ישיבה, מ"מ צ"ל דכיון שהבחורים הישנים שם אין להם זכות בחדר, והם כמו אורחים אצל הנהלת הישיבה, ממילא אין להם חיוב, אבל כ' דבפתח הכניסה של הבנין ישאירו ההנהלה זכר לחורבן.

מאידך גיסא, מובא בשם מרן הגריש"א זצ"ל שהפנימיה של ישיבה היא כבנין של מצוה שא"צ לשייר שם אמה על אמה, ואילו בסמינר או בביה"ס של בנות רצוי לשייר אמה על אמה בחדר אוכל וכדומה (קונטרס הליכות והנהגות עמוד 24).

מחסן ומשרד וחנות

בשו"ת שאילת יעב"ץ (סי' קס"ט) מבואר דגם בית האוצר חייב להשאיר שם זכר לחורבן (ע"ש שכתב וז"ל רק שיהא ראוי לדירת כבוד עכ"ל), ונ"מ טובא לגבי מחסן ומשרד וחנות, והחידוש הוא דאע"פ שאינו גר שם ג"כ חייב, אבל בשם מרן הגריש"א זצ"ל מובא לגבי מחסן דאע"פ שהוא נפרד מדירת מגוריו, א"צ להשאיר אמה על אמה (קונטרס הליכות והנהגות עמוד 24), ולמעשה פוק חזי מאי עמא דבר, שאין נוהגין להשאיר אמה על אמה בחנויות או במשרדים.

האם חתן יכול לעשות אמה על אמה באמצע שבעת ימי המשתה

מעשה שהיה בחתן וכלה שנכנסו לדירה שלהם בליל החתונה, ובבוקר הם ראו שאין שם אמה על אמה זכר לחורבן, והסתפק החתן אם מותר לו לקלף אמה על אמה באמצע שבעת ימי המשתה, דמצד אחד אסור לו לעשות מלאכה, אבל מאידך גיסא אפשר יש להקל לצורך מצוה, בפרט שבכל חתונה עושים הרבה דברים זכר לחורבן.

בשו"ע (אהע"ז סי' ס"א ס"א) בב"ש וח"מ שם מבואר דהאיסור מלאכה של החתן הוא משום שצריך לשמח את אשתו, וגם משום שחתן דומה למלך, ונ"מ באופן שהיא מוחלת, דלפי הטעם השני עדיין אסור במלאכה (אמנם עי' בשו"ת דובב מישרים ח"ג סי' מ"ז ואכמ"ל), ובגדר המלאכות שאסור לו לעשות, כ' בפסקי הלכות (הגר"ד קרלינר זצ"ל הלי' אישות פ"י סקפ"ג) "שהחתן אינו אסור אלא במלאכה של טורח הרבה ואין בה שמחה, אבל מלאכה של שמחה, נראה שאין אסור בה כלל". מרן החזו"א זצ"ל (אהע"ז סי' ס"ד סק"ז) כ' וז"ל נראה דלא חמירי מחוה"מ, ודבר האבד מותר, ובתוס' בכתובות (ד' ד"ה אבל) מבואר דחתן קיל ממועד עכ"ל. לפ"ז לכאורה כיון שהמצוה מוטלת בין על החתן ובין על הכלה, ובחוה"מ היה מותר לעשות מלאכת הדיוט לצורך המועד ובפרט לצורך מצוה, נראה דמותר לו לקלף את האמה על אמה גם באמצע שבעת ימי המשתה, ושוב מצאתי שכן פסק באגרתא דחדוותא (חט"ז עמוד ק"ח).

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' ואתחנן תש"פ

תביעת ביטול מקח על תפילין דר"ת שכתבן סופר שאינו מניח תפילין דר"ת

מעשה שהיה בראובן ששמע על שמעון שהוא סופר מעולה, ולכן ביקש ממנו לכתוב לו פרשיות וישיג לו בתים לתפילין של ר"ת. אחרי שהסופר כתבן והכניסן לתוך הבתים, ראובן בא לשלם עבורן, ושאל את הסופר האם הוא בעצמו מניח תפילין דר"ת, וענה לו שאינו מרגיש את עצמו כירא שמים ולכן אינו מניחן (כי בשו"ע סי' ל"ד ס"ב - ירא שמים יעשה שתי זוגות תפילין ויניח שתיהן, והוסיף השו"ע בס"ג - שלא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות - והסביר המ"ב סק"ז כיון שהעולם נוהגין כרש"י, נראה כיוהרא מי שחושש להחמיר על עצמו בזה, אם אינו מוחזק שמחמיר ג"כ בשאר דברים). ראובן טען שאינו רוצה את התפילין והוא מבטל את ההזמנה, משום שלדעתו שמעון אינו יכול לכתוב תפילין דר"ת, דהרי כ' בפסוק "וקשרתם לאות על ידך, והיו לטוטפות בין עינך, וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" (ואתחנן ו' ח'), ודרשו חז"ל בגיטין (מ"ה:): ובמנחות (מ"ב:): וקשרתם וכתבתם - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה, וכיון שהסופר אינו מניח תפילין דר"ת, ממילא אינו בפרשת "וקשרתם", וממילא גם אינו בפרשת, וכתבתם.

שיטת הקסת הסופר שמסתבר לומר שאם אינו מניח תפילין דר"ת לא יכתוב הפרשיות

הקסת הסופר (סי' כ"ו בלשכת הסופר סק"א) כ' וז"ל שמעתי בשם גדול אחד כי הסופר שהוא כותב תפילין דר"ת, יש לו בעצמו ג"כ להניח גם תפילין דר"ת, ומילתא דמסתברא היא, דכל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה עכ"ל. והנה הגדול הזה הוא הישמח משה (ח"ג יין הרקח על שו"ע ה"ל תפילין סי' ל"ט), והסביר דלשיטת ר"ת אינו בר קשירה כמו שנפסק ברמ"א (יו"ד סי' ב' ס"ה) דמי שאינו חושש בשחיטה ואוכל נבילות בלי תיאבון, דינו כמומר להכעיס שאינו בר זביחה, וכן נקט בשו"ת תורת יקותיאל (מהדו"ק סי' כ'), ובשו"ת דברי יציב (או"ח סי' מ"ג), ובאות חיים ושלוש (בעהמח"ס שו"ת מנחת אלעזר - סי' ל"ד סק"א) כ' דאפילו בדיעבד התפילין פסולים, משום דלשיטת ר"ת, כיון שתפילין של רש"י הם פסולים, ממילא האי גברא אינו מניח תפילין כלל. בשו"ת ר' עקיבא יוסף שלזינגר (או"ח סי' כ"ט) הביא בשם חמיו הג"ר הלל קאלמייא זצ"ל שפסק כמו הקסת הסופר, אבל הקשה עליו דבודאי בדיעבד כשר, אלא שלכתחילה יש לחוש לזה, אבל אין להחזיק במחלוקת, דהרי הפרושים בירושלים אינם מניחין תפילין דר"ת, וכי נאמר שהם פסולים לכתוב תפילין דר"ת אפילו בדיעבד, הלא הם סומכים על שיטת רש"י והרבה ראשונים דס"ל כוותיה.

קושיות האחרונים על חומרת הקסת הסופר

אבל המקדש מעט (סי' ל"ד סק"ד) כ' על הקסת הסופר שדבריו בדותא הם, דלפ"ז מי שמניח תפילין שהפרשיות הסתומות הן כשיטת הרמב"ם, אינו יכול לכתוב תפילין לשיטת הרא"ש שחולק על הרמב"ם בגדר של פרשיות סתומות (אמנם בספר אות חיים ושלוש הנ"ל - בהוספות בעמוד ת"ג - כי דיש לחלק טובא, דסתומה אינה מעכב בדיעבד בפרשיות התפילין, משא"כ לגבי סדר הנחת הפרשיות בתפילין, לשיטת ר"ת מי שיכניס הפרשיות כשיטת רש"י נחשב כקרקפתא דלא מנח תפילין). בשו"ת התעוררות תשובה (הנדמ"ח ח"א סי' ט"ז סק"ב) ג"כ העיר על חומרא זו מתרי טעמי, אב"א דבהא לא שייך כל שאינו בקשירה אינו בכתיבה, דהרי האי גברא חזי, והרי זה דומה

למש"כ המ"א (סי' ל"ט סק"ה) דמי שנקטעה ידו השמאלית, אע"פ שאינו בקשירה, כשר לכתוב תפילין כיון דגברא בר חיובא הוא (וכן הקשה התורת חיים סי' ל"ד סוסק"א על הקסת הסופר), ואב"א דאין חיוב להניח תפילין דר"ת, דהא להלכה קיי"ל כרש"י, והכי מוכח מלשון השו"ע שכתב שהוא רק חומרא לירא שמים, וא"כ מהיכ"ת לומר שהוא פסול לכתוב תפילין דר"ת.

בשו"ת פני מבין (ח"א סוס"י י"ד) ג"כ כ' דמי שאינו מניח תפילין דר"ת משום חשש יוהרא, שפיר יכול לכתבן, והביא ראיי' מהמ"א (סי' ל"ט סק"ג) שכתב דמי שאינו מניח תפילין לתיאבון כשר לכתוב תפילין, ולפי דבריו כש"כ אם אינו מניח רק משום חשש יוהרא, והוסיף מש"כ בשו"ת שיבת ציון (סי' ד' ד"ה ולישב) דמי שאינו מניח תפילין משום איזה סיבה, שפיר נחשב בר קשירה, וא"כ כשאינו מניח תפילין דר"ת משום חשש יוהרא, ואנוס הוא ע"פ הפוסקים, שפיר הוי בר קשירה גם לשיטת ר"ת. וכן פסק בשו"ת להורות נתן (ח"ג סי' ב' סק"ב), והסביר דיש לחלק בין מה שהביאו ראיי' מהל' שחיטה, דמי שאינו חושש לשחיטה, הוי כאילו הפקיע את עצמו ממצות שחיטה, וממילא אינו בר זביחה, משא"כ מי שאינו מניח תפילין דר"ת, אין הפירוש שאינו חושש למצות תפילין, והראיי' דהרי הוא מברך על הנחת תפילין כל יום, אלא שהוא נוהג כשיטת רוב הפוסקים דס"ל כשיטת רש"י, ואדרבה כיון שהוא חושש ליוהרא, הוי כמי שלא הניחם ע"פ הוראת חכם, ומבואר במ"א בהל' שבת (סי' ש"ח סק"ג) דזה נחשב כשוגג.

בשו"ת חקי חיים (ח"ד סי' י"ב סק"ב) הוסיף עוד סברא להקל ע"פ המבואר בתוס' בר"ה (י"ז. ד"ה קרקפתא), שר"ת הסביר הגדר של קרקפתא דלא מנח תפילין שאחז"ל שהוא נקרא פושעי ישראל בגופן, היינו כשהמצוה בזויה עליו, שמגונות עליו רצועות שבתפילין שעל ראשו, אבל אם ירא להניח משום דבעי גוף נקי, ודאי אין עליו דין פושעי ישראל בגופן, והרא"ש הוסיף שאומר מה תועלת ברצועות הללו, כלומר שבועט במצוה, אבל הכא הלא הסופר הוא מהדר במצות תפילין דרש"י בכל ההידורים, ומה שאינו מניח תפילין דר"ת לאו משום דלא חש ליה, או משום זלזול ח"ו, אלא אדרבה מובא בשם האריז"ל דתפילין של ר"ת הם במעלה יתירה יותר מתפילין דרש"י, ומפני שהם גדולים במעלתן ואין רוב העולם הגיעו לדרגה זה, לכן נמנעו להניחם, וא"כ אין זה זלזול ח"ו בתפילין ואינו נקרא פושע, וגם אינו מומר לתיאבון ע"ש.

חידוש החתן סופר דא"א לומר ששינוי סדר הנחת הפרשיות בתפילין מגדירו כאינו בר קשירה

החתן סופר (או"ח ח"א שער הטוטפות סי' ל' ד"ה וראיתי – עמוד ר"א) דחה החשש של הקסת הסופר, והסביר דבכתובת הפרשיות אין נ"מ בין רש"י לר"ת (דלכו"ע צריך לכתוב לפי הסדר - קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע), והנ"מ הוא רק בהנחת הפרשיות בבתים (יש לציין שאפילו אם שינה סדר הכנסת הפרשיות בתפילין, אינו אלא פסול דרבנן – ע' דעת קדושים סי' ל"ד סק"א ושו"ת בצל החכמה ח"ה סי' ק"ז סק"ג), ובהנחת הפרשיות בבית א"צ להיות בר קשירה (נ.ב. הרבה פוסקים ס"ל שקטן אינו יכול להכניס הפרשיות לתוך הבתים כיון שאינו בר קשירה ואכמ"ל). אבל בשו"ת להורות נתן הנ"ל (שם סק"ד) הקשה עליו, דעיקר החשש הוא כיון שהסופר אינו מניח תפילין דר"ת, נמצא דלשיטת ר"ת אינו מניח תפילין וממילא אינו בר קשירה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתובה, וממילא יש פסול בעצם כתיבתו ולא רק בהנחת התפילין בבתים, אבל לדינא בודאי קיי"ל, כיון שהלכה כרש"י ולא כר"ת, ממילא אינו מחוייב בתפילין דר"ת כלל.

ביאור בשיטת הישמח משה והקסת הסופר

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' רל"ח סק"ד) ג"כ נדרש לשאלה זו, וכתב דאפילו במומר לתיאבון, אע"פ שאינו פסול בדיעבד, מ"מ אינו כשר לכתחילה (ע' מ"ב סי' ל"ט סק"ט ובה"ל ד"ה או), וא"כ מי שמחמיר כשיטת ר"ת רוצה לקיים המצוה לשיטת ר"ת לכתחילה ולא רק בדיעבד, והסביר דזו היא כוונת הקסת הסופר, שנקט כן רק לכתחילה ולא בדיעבד. עוד הוסיף לבאר את שיטת הישמח משה, דס"ל כשיטת האריז"ל שתפילין דר"ת הם אמיתיים, ולעתיד לבא הם יהיו העיקר, ולכן יש חיוב להניח שניהם,

וממילא מי שמניח תפילין דרש"י לבד אינו יכול לכתוב תפילין דר"ת, ולכן סיים התשוה"נ, דמי שמניח תפילין של רש"י כמנהג העולם, וכמו שנפסק בשו"ע, אלא שמהדר להניח גם תפילין דר"ת, כיון שעושה כן רק בגדר הידור בעלמא (ולא כשיטת האריז"ל), בודאי מותר לו לכתחילה להניח תפילין שכתבן סופר שרק מניח תפילין של רש"י, ושפיר נקרא בר קשירה, וע"ע במשנת הסופר (על הקסת הסופר בביאור הסופר סי' א' ס"ב ד"ה שאינו בקשירה).

להניח תפילין דר"ת באותו יום שכותב הפרשיות ומכין התפילין דר"ת

ראיתי חידוש גדול, די"א שגם אם הסופר אינו מניח תפילין דר"ת מ"מ באותו יום שכותב הפרשיות לתפילין דר"ת יניח תפילין דר"ת (הובא בזכור לאברהם להאדמו"ר מתולדות אהרן ר' אברהם יצחק הכהן זצוק"ל - ח"א עמוד רט"ו), ונראה דאם יש לחוש לכך, לא סגי להניחן רק ביום שכותב את הפרשיות, דהרי כתיבת הפרשיות היא לפי הסדר הכתוב בתורה, אלא שאם מקפיד כשיטה זו, צריך להקפיד גם כשמכניס הפרשיות תוך הבתים וכמו שהעיר בשו"ת חתן סופר הנ"ל.

ראיות אם התפילין שלפני תקופת הראשונים היו של רש"י או של ר"ת

הרב שמואל בכרך שליט"א הראה לי שבביאור הרד"ל על פרקי דר' אליעזר (פלי"ג אות קי"ז) הביא מש"כ המרדכי (הלכות קטנות ה' תפילין רמז תתקס"ט סוף דף ל"ד): שבקברו של יחזקאל הנביא מצאו תפילין ישנים כסדר של רש"י ורמב"ם ולא של ר"ת (ובשו"ת מהרי"ל סי' קל"ז הסתמך על ראי"י זו), אבל הדרישה בהל' תפילין (סי' ל"ד סק"א) הביא מש"כ המרדכי, וכתב בשם רבו המהרש"ל, שאין זה סתירה לר"ת, דאולי היו תפילין פסולין ולכן גנזום בקבר של יחזקאל כדין ספרים פסולים שנקברים ונטמנים בקברו של צדיק, אבל הב"ח (שם סוס"א) כ' ע"ז וז"ל ולא נהירא, דלא היו צריכים גניזה אלא להחליף הנחתן מבית זה לבית זה עכ"ל.

והנה כידוע שע"פ הלכה אין אנו פוסקים כלל לפמש"כ בשו"ת מן השמים, ובכל זאת ראיתי שם (סי' ג') שהביא על שאלה זו: אלו ואלו דברי אלוקים חיים, וכמחלוקת למטה כן מחלוקת למעלה, הקב"ה אומר שהסדר הוא כשיטת ר"ת, ואילו כל פמליא של מעלה אומרים כשיטת רש"י.

סיכום לדינא

ולכן למעשה, מעיקר הדין בודאי גם סופר שאינו מניח תפילין דר"ת יכול לכתוב הפרשיות עבור מי שמניח תפילין דר"ת, ומ"מ אם המניח תפילין דר"ת אינו מניחן רק בגדר הידור, אלא ס"ל דהכי צריך לנהוג מעיקר הדין כשיטת האריז"ל, אפשר ראוי שסופר שמניח תפילין דר"ת יכתוב את הפרשיות.

תפילין שנכתבו לפני מתן תורה

חז"ל אומרים ביומא (כ"ח.) שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה, ובתנא דבי אליהו (פ"ו הי"ט) מבואר שכל האבות קיימו את התורה, וא"כ בודאי הניחו תפילין, ומסתמא גם משה רבינו היה לו תפילין שכתב לפני מתן תורה.

הגרב"צ פלמן זצ"ל הסתפק, האם יכלו לקיים מצות תפילין אחרי מתן תורה, בהנחת תפילין שנכתבו לפני מתן תורה. מקום הספק הוא, לפי מה שדרשו חז"ל במנחות (מ"ב:.) וקשרתם וכתבתם – כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה, א"כ מי שאינו מצווה במצות תפילין אינו יכול לכתוב תפילין, וממילא אפילו אם משה רבינו כ' תפילין לעצמו והניחן לפני מתן תורה, היינו משום שהיה בגדר אינו מצווה ועושה, אבל אחרי מתן תורה שכבר היה בגדר של מצווה ועושה, אפשר אין יי"ח בזה כיון שנכתבו לפני מתן תורה, לפני שהיה בגדר של מצווה. ואמנם הבה"ל (סי' י"ד ס"א סוד"ה (הצריך) פסק שאם קטן הטיל ציצית על טליתו אחרי שהגיע לחינוך, יי"ח בזה גם אם ילבוש הטלית

כשיגדל אם אומר שהטילן לשמה, אע"פ שבזמן שהטילן על הבגד עדיין היה קטן, מ"מ שאני הכא שיש גה"כ שצריך להיות בר קשירה בזמן שכותב את הסת"ם.

הנחת תפילין של המתים שיצאו ממצרים שיחזקאל הנביא החיה

והביא רא"י לפשוט ספיקתו מהמבואר בסנהדרין (צ"ב:) לגבי המתים שהחיה יחזקאל הנביא, דלשיטת רב מדובר בבני אפרים שהיו בשעבוד מצרים, וטעו בחשבון וחשבו שכבר הגיע הקץ, ויצאו לבדם ונהרגו בדרך ע"י אנשי גת. ושנינו התם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר, מתים שהחיה יחזקאל עלו לא"י ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. עמד ר' יהודה בן בתירא על רגליו ואמר, אני מבני בניהם, והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם. הרי מבואר שריב"ב הניח תפילין שקיבל מאבי אביו, שהיו שייכים לאותם מתים שיחזקאל החיה. ובפשטות י"ל שכתבו תפילין לעצמם כשעדיין היו במצרים, עוד לפני מתן תורה, וקשה טובא, היאך המשיכו ללבוש הני תפילין גם אחרי מתן תורה, אחרי שניתנה ההלכה של "וקשרתם וכתבתם", מי שהוא בר קשירה יכול לכתוב, א"כ לכאורה התפילין האלו נפסלו אחרי מתן תורה, והיאך הניח ריב"ב תפילין הללו, אלא מוכח מזה שלא נפסלו, אע"פ שלא נכתבו ע"י בר חיובא, כיון שבזמן שנכתבו לא היה דין של "וקשרתם וכתבתם".

אמנם יש מי שרצה לדחות, דהני בני אפרים שמתו כשיצאו ממצרים לפני הזמן, מעולם לא נצטוו במצות תפילין כיון שלא היו במתן תורה, וממילא גם אחרי שיחזקאל החיה אותם, אע"פ שאז כבר היה אחרי מתן תורה, אבל הם המשיכו את חייהם כאילו לא מתו, וממילא מעולם לא נצטוו - אבל זה אינו, דהרי ריב"ב בודאי היה לו דין של יהודי שנולד אחר מתן תורה, והיאך הוא לבש התפילין הללו. ובלא"ה גם אם הם היו מתים בזמן מתן תורה, י"ל דרק גופם מת, אבל הנשמות של כל כלל ישראל היו במתן תורה, וממילא גם הם בעצמם נתחייבו, ושוב קשה גם עליהם, היאך הניחו תפילין הללו. אבל י"ל בפשטות, שאפשר באמת בני אפרים כתבו לעצמם תפילין חדשות אחרי שיחזקאל החיה אותם, וריב"ב שהתפאר שיש לו התפילין שלהם, אפשר היו לו התפילין שהם כתבו אח"כ.

ביאור של רש"י והרא"ש למה חז"ל דורשים על מה שהיה קודם מתן תורה

אמנם יש מקום לשאול, למאי נ"מ אם משה רבינו כ' תפילין חדשות לעצמו אחרי מתן תורה, מאי דהוה הוה. אבל מצאנו בכמה מקומות בש"ס נ"מ בהני דיני, דהרי בחולין (י"ז). מבואר שבנ"י נצטוו על השחיטה רק כשנכנסו לא"י, אבל במדבר היה מותר להם לאכול בשר נחירה, ור' ירמיה שם הסתפק, מה הדין אם הרגו בהמה במדבר יום לפני שנכנסו לא"י, והיה מותר להם לאוכלה לפני שנכנסו לא"י, אבל למעשה לא אכלו כל הבהמה, והכניסו חלקה לא"י, האם היה מותר להם להמשיך לאוכלה, כיון שכבר הותר הבשר הותר, ורש"י שם הסביר דאע"פ שאין נ"מ למעשה לדידן, מ"מ דרוש וקבל שכר כיון שאנו צריכים לעמוד על האמת אע"פ שכבר עבר.

אבל הרא"ש שם (סי' כ"ג) כ' וז"ל ולא נהירא לי, דדוקא למיסבר קראי דרשינן אע"פ שכבר עבר, אבל לקבוע בעיא בש"ס בדבר שאין בו צורך, לא אשכחן.... ונראה לי דנ"מ לאדם שאסר עצמו באחד מן המינין מזמן ידוע ואילך, וכשהגיע הזמן היה לו מאותו המין שהיה אוכל והולך עד שהגיע הזמן, אם מותר לאכול מה שנתותר בידו עכ"ל (וע' בש"ך יו"ד סי' ר"י"ח סק"ג). ולכאורה זה גם יהיה נ"מ בנד"ד לגבי התפילין, דאם נאמר כיון שנשאר לו ממה שהיה לו לפני שנאסר, מותר לו לאוכלו, א"כ גם בנד"ד יוכלו להניח התפילין שנכתבו במצרים לפני שנצטוו במצות תפילין.

נ"מ להלכה אם היו צריכים כ"ג או ג' דיינים לדון בשור שעלה בהר סיני

עוד מצאנו נ"מ בהאי מימרא מאי דהוה הוה, דשנינו בסנהדרין (ט"ו.), כתוב בתורה שאם בהמה התקרבה להר סיני במתן תורה, היה חיוב להורגה כדכתיב "לא תגע בו יד, כי סקול יסקל או ירה יירה" אם בהמה אם איש לא יחיה", ודנה הגמ' האם היו חייבים לדון הבהמה בעשרים ושלוש דיינים כדי

להורגה כמו שדנים שור הנסקל לדורות, או שמא יכלו לדונה בשלשה דיינים כיון שרק היה דין לשעה, ואין ללמוד שור סיני מהלכה לדורות. הר"ן שם כ' נ"מ לדינא בשאלה זו, למי שנודר ואמר הריני נזיר אם מיתת שור סיני בעשרים ושלשה. המאירי כ' נ"מ אחר, למי שנדר שילביש עניים כמנין הדיינים שהיו צריכים לדון שור סיני - הרי מבואר שיש נ"מ טובא לברר האי הלכה.

מחלוקת הראשונים בביאור מצוות בטילות לעתיד לבא

חז"ל אומרים בנדה (ס"א:): מצוות בטילות לעתיד לבא, ונחלקו בביאור האי מימרא: הר"ן כ' בשם הרשב"א ש"לעתיד לבא" היינו משעה שמת, אבל אחרי תחיית המתים נוהגין המצוות בכל אלו שיחיו בתחיית המתים. מאידך גיסא, הריטב"א (שם) פי' דהא דשנינו שמצוות בטילות לעתיד לבא, היינו לזמן תחיית המתים, ובוזה הסביר הגמ' שם שעושין תכריכין של כלאים למת.

אבל הריטב"א הקשה על יסודו מהסוגי הנ"ל בסנהדרין, שמוכח שבני אפרים הניחו תפילין גם אחרי תחיית המתים, ותיי שלא אמרו שמצוות בטילות מן המתים אלא לתחיית המתים העתיד לבא, שיהא סוף הכל, וקרינא ביה היום לעשותם ולמחר לקבל שכרן (עי' עירובין כ"ב.), אבל בתחיית המתים של מתי יחזקאל שלא היה אלא במקצת, לא בטלו מתורה ומצוות, דהרי לא היה להם תחיית המתים גמורה לקבל שכר, ולבסוף חזרו לעפרם. עוד תי' הריטב"א, דמה שאמרו שמצוות בטילות לעתיד לבא, היינו שלא יהיו חייבין בהן, אבל בכל זאת יהיו מצוות קדושות שינהגו בהן מעצמן, מפני שלימותן ותפארתן, לא בדרך חיוב, והרי האבות לא היו חייבים אלא בשבע מצוות, ובכל זאת קיימו כל התורה כולה, ומתי הוא הזמן הראוי להניח תפילין על הראש ולהקרא שם של הקב"ה עלינו, בזמן תחיית המתים, והרב החיד"א ז"ל (פתח עיניים שם) והיערות דבש (ח"ב דרוש ט' ד"ה ואמרו) ג"כ כ' דאמנם לעתיד לבא היינו בזמן תחיית המתים, אבל אז נקיים את המצוות בגדר אינו מצווה ועושה.

בקובץ שיעורים (ח"ב סי' כ"ט סק"ב) כ' מרן הג"ר אלחנן הי"ד, ביאור אחר בגדר של מצוות בטילות לע"ל, דאין הכוונה שהזמן של לעתיד לבא יגרום שיתבטלו מן המצוות, אלא שהמתים שיקומו ויחיו בתחיית המתים לא יתחייבו במצוות, דכיון שמת נעשה חפשי מן המצוות, והוסיף שזה נוהג גם בזה"ז, דאי מיתרמי ניסא כמו המתים שהחיה יחזקאל, פטורין מכל המצוות, ולעתיד לבא רק אלו שעדיין חיים, שלא קמו בתחיית המתים, הם יהיו חייבים בכל המצוות, והוסיף (שם סוסק"ד) דזהו לפי הפי' השני של הריטב"א הנ"ל.

האם בני אפרים נתחייבו במצוות תפילין כשיחזקאל החיה אותם

והנה לפי הפירוש השני של הריטב"א, וכן נקטו הרב החיד"א ז"ל והיערות דבש והקובץ שיעורים, בני אפרים שקמו בתחיית המתים ע"י יחזקאל לא נתחייבו במצוות, וא"כ אפילו אם כתבו תפילין חדשות לעצמן אחרי שיחזקאל החיה אותם, לא היו חייבים במצוות תפילין, וא"כ אפשר לא יכלו לכתוב תפילין בעצמם משום הדרשה של "וקשרתם וכתבתם", ואפילו אם נאמר שיכלו לכתוב הפרשיות לעצמם כדי לקיים המצוה בגדר אינו מצווה ועושה, אבל מהיכ"ת שריב"ב יכול להניח תפילין כאלו, וא"כ נדחוק ונאמר שריב"ב רק אמר שיש לו את התפילין שלהם, אבל לא אמר שהניח את התפילין, והיינו טעמא דאפשר לא היו כשרים עבורו לפי כל הני שיטות, שבני אפרים לא היו מצווים במצוות אחרי שיחזקאל הנביא החיה אותם, ועדיין צ"ע.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א באתרנו:

<http://pninim.co.il/> תחת הלינק: שיעורי הגאון רבי יום

טוב זוגר